

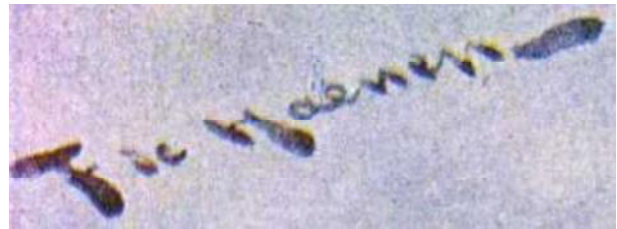
IJswegenkaarten (10) - De IJkaart van Friesland van H.J. ten Have uit 1903

De naam van H.J. ten Have komen we met betrekking tot ijskaarten voor het eerst tegen in 1902, als hij op verzoek van de IJ.H.N. (Ijsbond Hollands Noorderkwartier) samen met J. Cock de eerste kaart van Noord-Holland ontwerpt. Als er in 1904 sprake is van een tweede druk, is hij kort in beeld om de wijzigingen door te voeren; echter de partijen kunnen niet tot overeenstemming komen. In een volgende editie van KD hoop ik daar nog een keer op terug te komen.

Van of naar de markt?

Door het succes van deze eerste kaart ziet hij ook mogelijkheden om samen met drukkerij Smulders buiten ijsbonden om een particulier initiatief te starten. Zo ontwerpt hij een kaart voor Friesland in 1903. Om zich te onderscheiden gebruikt hij een titelprentje

dat in die jaren klaarblijkelijk populair was. Er zijn ook ansichtkaarten van gemaakt, zoals u op de achterzijde van deze *Kouwe Drukke* kunt bekijken. Ron Couwenhoven is zelfs in het bezit van een poster van deze prent. De voorstelling is getekend door F. de Haenen (1853-1928) en uitgegeven door de

firma Swain. Blijkens de tekst boven de afbeelding is deze prent uitgegeven als supplement bij *The Graphic* uit Londen, Engeland. Dit was een geïllustreerd en zeer gerenommeerd nieuwsblad dat wekelijks verscheen van 1869-1932. De poster heeft incl. kader een afmeting van 60x 41 cm en excl. kader 48 x 33 cm. Grappig is

VOLENDAM PEASANTS GOING TO MARKET : A WINTER SCENE NEAR AMSTERDAM
DRAWN BY F. DE HAENEN

nog om te vermelden dat de tekst op de ansichtkaart Op schaatsen van de markt is en op de poster staat de tekst Boeren uit Volendam op weg naar de markt, winterscene bij Amsterdam. Frederic de Haenen was een Fransman en op deze tekening heeft hij natuurlijk wel zijn fantasie losgelaten, want met kruik en mand op het hoofd komt in onze Hollandse ogen toch wel wat lachwekkend over. Hij was een bekend illustrator, die internationaal werkte. Hij schreef ook boeken over kunst, o.a. over Moskou en Sint Petersburg en de talloze schilderijen, die van en in die steden werden gemaakt. Hij werkte voor *London Illustrated News* en andere bekende bladen aan het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw. Zo was hij heel actief tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij reisde de slagvelden af en maakte opmerkelijke aquarellen en gouaches. Ook was hij in Nederland. Twee bekende schilderijen van hem zijn de Kaasmarkt in Alkmaar (in 2008 nog geveild bij Christies in Amsterdam) en Kaasproductie in Holland. De prent van de schaatsenrijders staat dus niet op zich. Zijn internationale reputatie als illustrator was groot. Hij werkte niet alleen voor de Engelse bladen, maar ook voor *L'Illustration* in Frankrijk, wat in zijn tijd ook een zeer befaamd blad was.

Vraag: Zijn er verzamelaars die de ansichtkaart hebben met andere of Engelse tekst?

Pennenstrijd

In 1902 was net de tweede druk verschenen van de Sportkaart van

Friesland ontworpen door H.J. Kalt, maar eind 1903 komt er dus onverwachts een nieuwe ijskaart voor Friesland op de markt. Deze kaart wordt gedrukt en uitgegeven door J. Smulders en Co uit Den Haag. De lithograaf is H.J. ten Have.

In de editie van 30 december 1903 neemt de Leeuwarder Courant een stuk op van de voorzitter van de

Friesche Ijsbond, de heer S.H. Hylkema. Hij kraakt de nieuwe ijskaart aan alle kanten af, maar is natuurlijk niet onpartijdig. Immers zijn organisatie heeft opdracht gegeven tot de 2^e druk van de kaart van H.J. Kalt en deze bovendien gesubsidieerd. Kost de kaart van de Ijsbond op papier een gulden, de kaart van H.J. ten Have kost slechts 25 cent. De volgende stukjes verschenen hierover in de Leeuwarder Courant (LC 30-12-1903): **Mededeelingen van "de Friesche Ijsbond"**

De kritebesturen worden verzocht, hunne berichten omtrent de ijstoestanden, alsmede betreffende den watertoestand in hunne krite, aan het Centraal bestuur in te zenden.

IJkaart van Friesland ten dienste van schaatsenrijders, door H.J. ten Have, uitgave van J. Smulders & Co., den Haag. De heer H.J. ten Have heeft het kunststuk verricht, een IJkaart voor Friesland ten dienste van schaatsenrijders te ontwerpen. Wij zeggen "kunststuk", omdat de verklaring leert:

- a. Dat de in rood aangegeven wateren goed berijdbaar zijn en doorlopend geveegd worden,*
- b. Dat de in roode stippellijnen aangegeven banen over over-stroomd land liggen.*

Iemand die den waren toestand in Friesland niet kent, zal, van dezen gids vergezeld, denken dat hij, onder alle omstandigheden, over het in rood aangegeven netwerk van wateren lustig kan heenzwieren, immers de verklaring op de ijskaart zegt: dat de r o o d e wateren goed berijdbaar zijn en doorlopend worden geveegd! Welk eene dwaling!! Zoiets is vooruit onmogelijk te decreteren, alles hangt af van telkens wisselende weersomstandigheden, zóó wisselend zelfs, dat het bestuur van "de Friesche IJsbond" elken dag in de Leeuwarder Courant publiceert, welke wateren al of niet vertrouwd, bebaand en berijdbaar zijn. De heer ten Have weet het echter beter en scheidt er een permanenten toestand van. De vreemdeling zal verder de conclusie moeten trekken, dat de in blauw aangegeven wateren nooit berijdbaar en bebaand zijn. Een even groote dwaling! Tal van op de kaart voorkomende blauwe wateren (veel te talrijk om ze alle bij name te noemen) zijn meestal wél berijdbaar,

evengoed als de in rood aangegevene. Het derde kunststuk spant de kroon. De heer ten Have heeft namelijk in roode stippellijnen geschetst, waar en hoe de banen over o v e r s t r o o m d land liggen. Iedere Fries weet, dat dit eenvoudig onmogelijk vooruit te bepalen is. Alles hangt af van en wordt geregeld naar den telken jare, ja elk winterseizoen dikwijls sterk wisselenden waterstand en de ijsgesteldheid. Afscheiden van deze hoofdopmerkingen zijn er in de bedoelde ijskaart tal van onnauwkeurigheden en gebreken aan te wijzen. Onderscheidene vaarten en verbindingsvaartjes die wél bestaan zijn weggelaten; andere daarentegen, die niet bestaan, komen op deze kaart voor. Sommige plaatsen- en vaartnamen zijn verkeerd geschreven; voor ijsverkeer totaal onbeteekenende plaatsjes zijn vermeld; vele belangrijke aan het water gelegen dorpen daarentegen worden gemist. We zouden dit alles met tal van voorbeelden kunnen staven, daar ze voor 't grijpen zijn. Het titelprentje is niet friesch.

(LC 09-01-1904) Een IJkaart voor Friesland.

In ons nummer van 30 December j.l., Tweede Blad namen wij onder de Mededeelingen van "de Friesche IJsbond" eene bespreking op van de IJkaart van Friesland, door den heer H.J. ten Have ontworpen ten dienste van schaatsenrijders (uitgevers J. Smulders en Co., 's Hage). Die bespreking was zeer ongunstig. Het Friesche IJsbondbestuur oordeelde de kaart onvolledig en onjuist. Wegens

het groote belang of het grote gevaar, dat er voor het publiek gelegen is in eene nauwkeurige of eene goed bewerkte ijskaart, namen we die bespreking als een waarschuwing dankbaar op. Nu wordt ons daarop het volgend schrijven toegezonden:

Geachte Redactie!

Vergun mij naar aanleiding der beoor- deling van mijne ijskaart in uw nummer van 30 Dec. ('t welk mij eerst heden in handen kwam), enkele op- merkingen te maken. Die kaart is samengesteld door een vijftigtal Frie- zen uit alle deelen der provincie, door bestuursleden van ijsclubs, hoofden van scholen, onderwijzers, opzichters van den waterstaat enz., wonende te Leeuwarden, Bozum, Langweer, Heeg, St. Anna-Parochie, Koudum, Balk, Follega, Hijum, Finkum, Workum, Beetgum, Deinum, Tzummarum, Fra- neker, Parrega, Harlingen, Sneek, Oos- terlittens, Arum, Buitenpost, Suameer, Oenkerk, Veenwouden, Metslawier, Tietjerk, Dokkum, Hoogebeintum, Wanswerd, Appelscha, Terwispel, Ol- deberkoop, Bakkeveen, Gorredijk, Hoornsterzwaag, Beetsterzwaag, Ure- terp, Drachten, Oudega, Erneuwoude, Akkrum, Grouw, Delfstrahuizen, Wol- vega, Schraard, Ee. Elk heeft van mij ontvangen eene topografische kaart van zijne woonplaats en omgeving en heeft daarop de in den regel goed berijdbare banen aangegeven. Elk onderdeel is dus met kennis van zaken samengesteld, en uit al deze kaartjes is door mij met zorg het geheel bewerkt. Er mocht dus eene kaart verwacht worden, zeldzaam nauw-

keurig. Dit is volgens de beoordeling niet het geval. Velen echter zullen, met mij, niet kunnen gelooven, dat vijftig Friezen uit alle hoeken van de provincie samen nog niet eens een goede ijskaart zouden kunnen samenstellen.

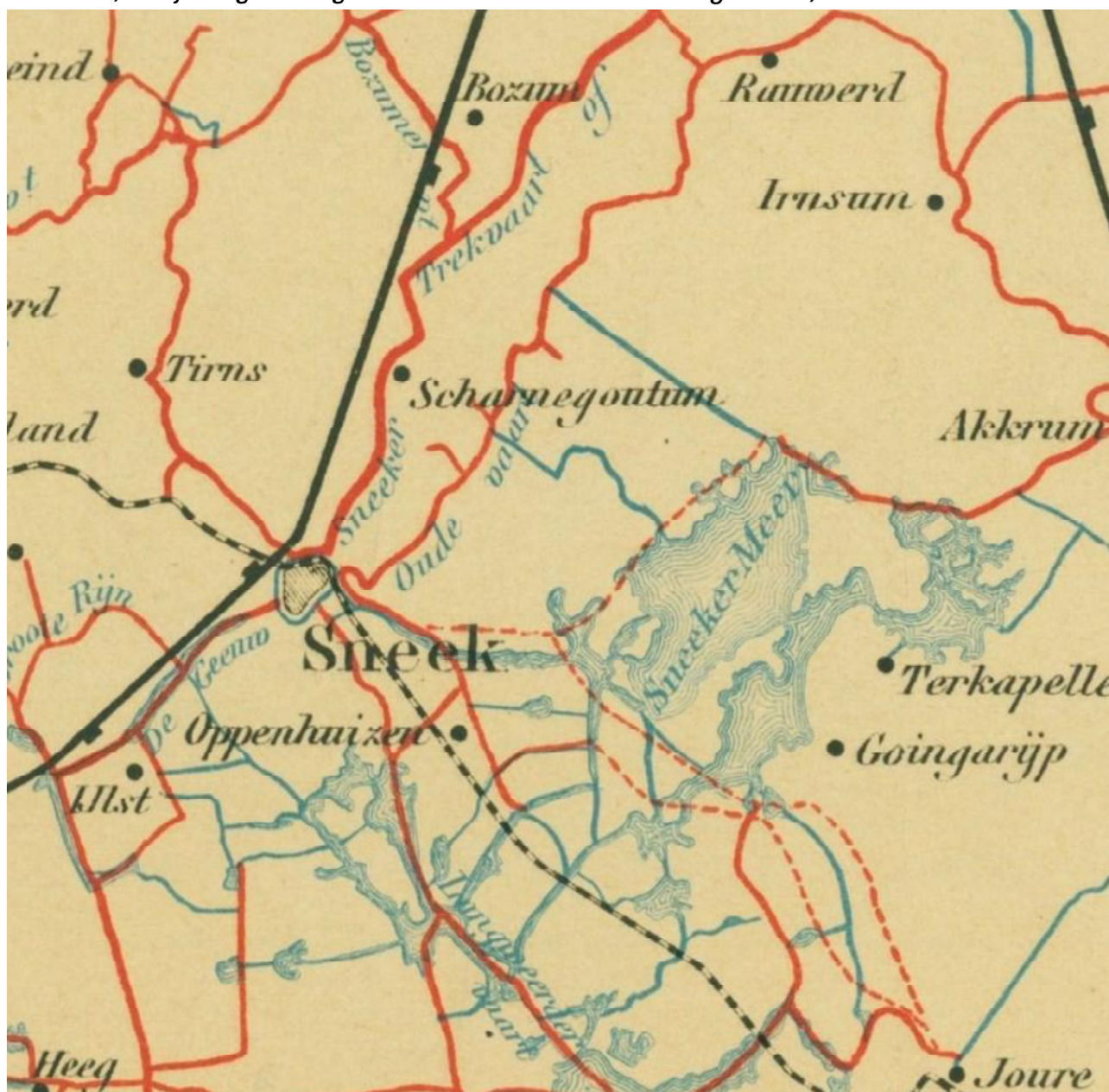
Wat de wegen over landijs betreft, ik zie de koopers van mijne kaart niet voor zoo onnoozel aan, of ze begrijpen wel, dat deze alleen bij hoogen waterstand voorkomen. Ik dank de opgave dier wegen ten deele aan de welwillendheid van den voorzitter eener bekende ijsclub. Ik had die wegen niet gevraagd, maar de bedoelde voorzitter achtte noodig ze er op te zetten. En wat nu de andere opmerkingen betreft, ik meende op eenige snuggerheid bij het publiek te mogen rekenen, welke snuggerheid de beoordeelaar niet veronderstellen durft. Als er slecht ijs is, weet dunkt mij iedereen, dat niet alle banen berijdbaar zullen zijn. De beoordeelaar had zeker gewild, dat ik nog op de kaart had gezet: de gebruiker gelieve er om te denken, dat de op de kaart aangegeven banen er niet zijn, als het niet gevoren heeft. U, geachte Redactie! Dankende voor de plaatsing, hoogachtend, Uw dw., H.J. ten Have, Lithograaf, 's Gravenhage, 5 Januari 1904.

Wij hebben ons met dit schrijven gewend tot den voorzitter van den Friesschen Ijsbond, den heer S.H. Hijl- kema en hem verzocht er zijn oordeel over te willen zeggen. De heer Hijlkema antwoordt daarop aldus:

Geachte Redactie!

Gaarne wil ik gebruik maken van de mij door u geschonken gelegenheid, om het bovenstaande te beantwoorden. De heer ten Have deelt daarin mede, dat een vijftigtal personen de bewuste ijskaart hebben samengesteld, uit wier handen hij ze zeldzaam nauwkeurig had terugverwacht, en roept, nu die nauwkeurigheid wordt betwist, vrij ongeloovig uit: "zouden

vijftig Friezen, uit alle hoeken van de provincie, nog niet een goede ijskaart kunnen samenstellen? "Navolgende "aanwijzingen" mogen op deze verzuchting een antwoord geven: Vele plaatsen andere namen zijn verkeerd geschreven. Een paar voorbeelden uit vele: Ofterterp in plaats van Olterterp, Terkappelle voor Terkaple, Oostinahorn voor Oostmahorn, Skalkediep voor Langemeer, Meersloot voor Graft

Uitsnede van de kaart van Ten Have uit 1903.

Rechtsonder in rode stippellijnen de routes over overstroomd land.

Middenboven de route die Jitse Hotsma reed van Rauwerd naar de Mulo in Sneek.

enz. enz. Vele belangrijke plaatsen komen op de kaart niet voor; tal van onbeteekenende plaatsjes daarentegen wél. Enkele voorbeelden: Kollum, Wartena, Birdaard, Terhorne, Akkerwoude, de Dille, Stroobos enz. enz. ontbreken; Wetzens, Janum, Hijum, Schillaard, Indijk enz. enz. staan er op. Doch wat erger is: Vele vaarten en verbindingsvaarten ontbreken, als bijv. de vaart van Rinsumageest naar de Dokkumer Ee; de vaart van Dokkum naar Akkerwoude; van Minnertsga naar de Ried; de vaart langs Oudega en Nijega tot Fluessen; de wetering tusschen Oude Schouw en Sneekermeer; de vaart tusschen Heerenveen en Joure enz. enz. enz. Wat dit weglaten van die vaarten beteekent, vooral van die als de twee laatstgenoemden, gelieve de heer v. H. zelf maar eens op zijn kaart na te gaan. Ik zou meer détails kunnen aanvoeren; de kaart krioelt van fouten. Van hetgeen ik in de Leeuwarder Courant van 30 December in algemeenen zin schreef, neem ik geen woord terug. Het op eene kaart aanbrenge van banen over overstroomd land is – vergeef mij het woord – belachelijk. Het decreteeren van: “de in r o o d aangegeven wateren zijn goed berijdbaar en worden doorlopend geveegd” is onzin; niemand kan dit vooruit bepalen; geen dag zelfs, omdat alles afhangt van vaak elk oogenblik wisselende weersgesteldheid en andere omstandigheden. De Friesche Ijsbond publiceert juist daarom bijna elken dag nieuwe toestanden. En de voor de hand lig-

gende gevolgtrekking, “dat de in blauw aangegeven wateren niet goed berijdbaar zijn en niet doorlopend worden geveegd”, maakt op zich zelf deze kaart reeds onbruikbaar, omdat tal van blauwe wateren, als bijv. Linde, Tjonger, Sneekermeer, Koningsdiep, Meersloot naar het kruiswater en Eernewoude, vaart naar Oudega, Stienser- en Finkumervaarten en tientallen verdere vaarten en verbindingen evengoed berijdbaar kunnen zijn en evengoed worden geveegd als ten Have’s roode wateren: Op snuggerheid bij het publiek mag de heer ten H. niet rekenen. Als een vreemdeling, met deze ijskaart gewapend, te laat tot de ontdekking komt, dat sommige roode banen niet berijdbaar of geveegd zijn; andere blauwe daarentegen wél; dat enkele op de kaart staande verbindingen niet bestaan, vele niet daarop voorkomende wél, dan geeft dit den heer v. H. niet het recht, dien vreemdeling uit te maken voor niet snugger; neen! Veeleer heeft deze het recht, ten Have’s ijskaart van Friesland, ten dienste der schaatsenrijders, als een “onbetrouwbare gids” te brandmerken.

S.H. Hijlkema, Voorzitter “Friesche Ijsbond”.

Na het bovenstaande gelezen te hebben zal het wel ieder duidelijk zijn dat het werk van den heer ten Have niet voor schaatsenrijders aan te bevelen is. Er zijn te veel bezwaren en te veel gevaren aan onjuiste ijskaarten verbonden, om hierop niet met klem de aandacht van het publiek te vestigen.

Met deze laatste quote besloot de Leeuwarder Courant het hele relaas.

Groot succes?

In 2010 is er een Bosatlas van Fryslân verschenen. Hierin staan een schat van gegevens en ook historische kaarten zijn er in opgenomen. In het gedeelte over Water en IJs is echter slechts één ijskaart opgenomen en wel de kaart van ... H.J. ten Have. In het bijschrift staat vermeld dat de kaart een groot succes was. Dat laatste waag ik erg te betwijfelen. De Friesche Ijsbond was toch een autoriteit en ook de L.C. had een grote invloed. Ik kan me niet voorstellen dat na de zeer negatieve voorstelling van zaken er nog veel Friezen deze kaart wensten aan te schaffen. Ook is het gering aantal teruggevonden exemplaren nu niet direct een indicatie dat er zeer veel van over de toonbank zijn gegaan. Hoe groot de oplage is ge-

weest heb ik niet kunnen achterhalen. De schaal is 1:200.000 en hoewel deze kaart beter bruikbaar is dan de Sportkaart van Friesland uit 1896 en 1902 vallen ook hier de details vaak weg. We zullen moeten wachten tot 1925, want dan komt er een kaart op schaal 1:100.000.

Op de achterzijde van de kaart uit 1903 is de dienstregeling opgenomen van de treinen van zowel Staatsspoor als van Hollandsche Spoor, ook de dienstregeling van de Nederlandsche Tramweg Maatschappij staat vermeld. Uiteraard betreft het hier de dienstregeling binnen de provincie Friesland met uitzondering van de trein naar Groningen.

Matthy van Klaveren

Geraadpleegde bronnen:

Persoonlijke archieven van Ron Couwenhoven en Matthy van Klaveren

De winter in de naïeve schilderkunst – 2: Jannie Kuiper – ‘Kermis op De Rijd, Nieuwe Niedorp. Winter 1916-1917’ (Olieverf 80 x 50 cm)

Na ‘Toertocht door West-Friesland’ in het vorige nummer ‘treft’ Jos Pronk schilderes Jannie Kuiper op De Rijd.

Het meer De Rijd (7 ha) ligt iets ten noorden van Nieuwe Niedorp in de omgeving waar Jannie Kuiper is opgegroeid en jarenlang in het onderwijs heeft gewerkt. Dit meer is van grote betekenis voor de recreatie en de schaatssport profiteert daar ook van.

‘Als het vriest ontdooit de Nederlander’ is een bekende uitdruk-

king. Maar als het in West-Friesland vriest ontdooien niet alleen de inwoners maar alle dorpen! In het boek *100 jaar IJs en Volksvermaak* (2) wordt hier uitgebreid op ingegaan. Treffend wordt uit de doeken gedaan hoe een groot aantal wedstrijden op of rond dit meer een centrale rol van betekenis speelden: langebaan, kortebaun, schoonrijden, ringrijden, schoonarren en toertochten. Alle omliggende dorpen waren bij dergelijke activiteiten betrokken, zoals we in de 19^e en eerste helft van de 20^e eeuw